Cumhuriyet
16 Eylül 1937, s. 7.

Meseleler

Bergson ve zamanımız

Peyami Safa

Zamanımızın en büyük filozofların - dan biri, Henri Bergson, ihtiyar ve hastadır. Fahrî reisi olduğu Beynelmilel Felsefe Kongresine gidememiş, Descartes hakkında fikirlerini yazıp göndermiş. Kartezyanizm mübeşşirinin portesini çizmeğe başlamadan evvel, Bergson, zamanımız hakkındaki düşüncelerini birkaç satıra sığdırmak istemiştir. Bu fikirler kaba bir materyalist görüşün istilâsına karşı insanın ruh ve mana haysiyetini müdafaa eden bir çok mütefekkirlerin düşündüklerinden ayrı şeyler değildir. Onlar için olduğu kadar, Bergson için de, zamanımız, teknik buluşların harikalı inkişafına mukabil, insanı maddî vasıtaların emrinde bir irgat gibi koşturarak manevî bir takatsizliğe düşürmek tehlikesi içindedir veya, hiç değilse manevî kıymetlerle bu maddî inkişaf arasındaki nisbetsizlikten doğma bir intibak buhranı vardır.

Bergson diyor ki:

«— En harikalı keşiflerimiz ve buluşlarımız, eğer bunlara hâkim olmanın yolunu bilmezsek aleyhimize dönüceklerdir; insaniyet vücudünün büyümesi, eğer tutunabilmesi ve kendini idare edebilmesi için muhtac olduğu manevî bir enerji fazlası kazanmazsa onu sadece yürümek iktidarından bile mahrum edecektir. Siyasî ve iktısadî, içtimaî beynelmilel meseleler, her biri kendine göre insan nev'inin vücudile ruhu arasında korkunc bir hale gelen bu nisbetsizliği bize gösteriyorlar; ruh da kendi hesabına genişliyemediği için, kendine göre pek büyük bir vücudün içinde bocalanıp sallanıyor. Muvazeneyi kurmak için felsefemiz şüphesiz kâfi gelmiyecektir. Bütün kuvvetlerile gerilmiş bir irade de lâzımdır. Bir kararın evvelden tahmin edilmiyecek neticelerini ifşa eden ferdî ve kollektif bir tecrübeye de ihtiyac vardır. Çok şükür iyi ve kuvvetli bir iradeye bir çok insanlar sahibdir. Tecrübeye gelince, o, gözlerimizin önünde, aralarındaki ihtilâflardan başka bir şey görmediğimiz içtimaî teşekküller ve siyasî rejimler şekli altında vukua geliyor; fakat günün birinde bunların bir tek büyük tecrübe üstünde buluştuklarını göreceğiz. İşte o zaman, herkese hareketinin tam şüurunu vermesi, tahlilleri kolaylaştırması ve terkibler ilham etmesi için, felsefenin araya girmesile insanlık tarihinde yeni bir devir açılacaktır. Ben kendi hesabıma makinenin evvelâ insanlar arasındaki müsavatsızlığı vahim bir hale getirdiğini görüyorum; fakat şunu da görüyorum ki, makine, insan emeğini azaltmakla beraber maddî istihsali o kadar çoğaltıyor ki hepimiz ruhun en asil meşgalelerine sarfedilecek boş zamanlar bulacağız. Edebiyat, ilim, san'at, felsefe.»

Bergsonun ima ettiği bir tek ve büyük tecrübe ne olsa gerek? Müstakbel bir harb veya ihtilâl mi? Bütün rejimlerin ve ideolojilerin aslî kıymetlerini tayin edecek cihanşümul bir inkılâb mı? Yoksa, sadece bu ideolojilerin birbirlerine dost ve sempatik taraflarını kaynaştıracak yeni bir beşeri terkib mi? Bunu filozofun yazısından karine ile dahi anlamak mümkün olmuyor. O halde bu fikirlerin istikbale aid tarafını güzel, fakat müphem bir temenniden ibaret farzedip geçmek lâzımdır. Bergsonun zamanımız karşısındaki duruşu sarihtir. O da, meselâ bir Duhamel, bir Carrel veya insan ruhunun hararetli müdafaacıları gibi maddî inkişafın manevî tekâmülle bir arada gitmemesinden şikâyetçidir.

Bu fikirlerin yeni olmadıklarını biliyoruz. Fakat Bergson gibi bir adamın ağzında lâyık oldukları zirveye çıkmaları, onlara yenilikten daha büyük bir itibar temin ediyor. Biliyoruz ki medeniyet yalnız teknik buluşların ve icadların artmasından ibaret değildir. Hatta, insan tarihi bu icadlardan ve buluşlardan biraz mahrum devirlerde de büyük medeniyetler kaydediyor. Eski Yunandan bize kalan her hangi bir teknik cihaz önünde bugün hayrete düşmemize imkân yoktur. Fakat bir Phidiasın san'at eseri önünde bugün duyduğumuz hayranlık, belki o devirde bir Yunanlının duyduğundan hiç fark etmiyor. Hem dikkat ediniz, o günden bugüne kadar bir heykel yapmanın teknik prosedeleri adeta hiç değişmemiş, inkişaf etmemiş olduğu halde san'at büyük bir tekâmüle kavuşmuştur. Bu da gösterir ki medenî tekâmülü teknik tekâmülden ibaret sananlar tarih önünde utanmıya mahkûmdurlar.

Fakat, bugün umumiyetle iddia edildiği gibi teknik inkişafla insan ruhunun ve zekâsının (bu iki kelimeyi fransızca *esprit* kelimesinin yerini tutsun diye bir arada kullanmağı deniyorum) tekâmülü arasında korkunc bir nisbetsizlik var mıdır? Nasıl olabilir ki, insan zekâsı, kendi icad mahsulü olan makinenin esareti altına girmek veya ondan daha geri kalmak tehlikesi içinde bulunsun? Bir nisbetsizlik varsa, bu, belki de insan ruhu ile makine arasında olmaktan ziyade, maddî ve manevî kıymetleri ayrı ayrı müdafaa eden, birbirine zıd iki dünya görüşü arasındadır. Bunlar eski materyalist ve spiritüalist görüşlerin devamıdırlar ve buharın keşfinden, yani son makine devrinden çok evvel de vardılar. Sadece modern elbiseler giymişlerdir.

Maddenin, hayatın, ruhun ne olduklarını hâlâ iyice izah edememiş olduğumuza göre, bu ezelî iki anlayış cephesi arasındaki davanın hallinde bize mizacımızdan ve şahsî temayüllerimizden başka rehber kalmıyor demektir. «Herkesin kendine göre bir hakikati olması», işin eninde sonunda sübjektif bir plâna irca edilmesinin zarurî olduğunu gösteriyor; çünkü, bugün de yüz bin sene evvel olduğu gibi, elimizde hakikatin herkesi birden ikna edebilecek bir kriteryomu yoktur. Onun için bugünkü cihan sıkıntısına (hakikat buhranı) adını koymak da mümkündür.

PEYAMI SAFA

Düzeltme — Dünkü fıkramda (ism harbî) olmak lâzım gelen kelime (harbizm) şeklinde ve fransızca (fusion) kelimesi (fulon) şeklinde çıkmıştır. P. S.

İZÜ – İSMAİL KARA TÜRKİYE'DE DİNİ HAYAT ARŞİVİ